

Раева Т., Малдыбаева Б.

К.Тыныстанов ат. БМУ

ОРУС МЕКТЕБИНДЕГИ КЫРГЫЗ ТИЛИ ОКУУ КИТЕБИ ЖАНА ЛЕКСИКАЛЫК МИНИМУМ

Макалада орус мектептеринин кыргыз тили окуу китептеринин эртеңки келечеги, бүгүнкү күндөгү орду, аны учурдун талабына шайкеш түзүү маселелери, лексикалык минимум, окуу китебиндеги тилдик материалдын берилиши, андагы көнүгүүлөр системасына орун берилген.

Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун жетишкен ийгиликтерин, чечилген маселелерин жыйынтыктап, анын азыркы изилдениш абалын, жакын арадагы жана узак мөөнөттөгү изилдөөнү тактоочу мезгил келди.

Орус мектепте кыргыз тилин окутуу маселесине кийинки жылдары аздыр – көптүр көңүл бурулуп жатканы менен, тез арада чечүүнү талап кылган маселелер али арбын.

Азыркы учурда мамлекеттик тил жөнүндө кабыл алынган мыйзамдын [5] аткарылышын камсыз кылуу максатында республикабыздын орус мектептеринде кыргыз тилин окутууга өзгөчө маани берилип, бул багыттагы талаптарга ылайык башталгыч жана жогорку класстар үчүн түзүлгөн программа жана окуу китептеринин сапатын жакшыр-тууга байланыштуу бир катар жылыштар болуп жатат.

Кыргыз Республикасынын Мамлекет-тик тил жөнүндөгү Мыйзамынын айрым толуктоолор жана өзгөртүүлөр менен 2004-жылдын 12-февралында кайрадан кабыл алынышынын өзү эле көп жылыштардан кабар берет [4].

Орус мектептеринде кыргыз тили сабак болуп окутула баштагандан бери атайын предмет катары өз ордун тапты деп айтууга болот. Окуу китептери пайда болду. Кыргыз тилин өзгөчө тилдей окутуу методикасы илимдин өз алдынча тармагы катары түптөлө баштады, бул багытта айрым илимий изилдөөлөр жарык көрдү. Мунун баары орус класстарында кыргыз тилин окутуунун сапатын артырууга түрткү болуу менен, Республиканын лингводидактарынын алдына орчундуу милдеттерди коюп, ал боюнча аткарылуучу конкреттүү иш-чаралардын багыттары аныкталып жатканын танууга болбойт.

Ушул максатта окуу китептери кайрадан түзүлүп, материалдардын берилиш системасы, методикалык жагынан жайгаштырылышы, теориялык маалыматтардын жана көнүгүүлөрдүн тандалышы, суроо-жооптордун, тапшыр-малардын, окуучулар өз бетинче окуу үчүн берилген тексттердин берилишин оптималдаштыруунун натыйжасында бир кыйла өркүндөтүлүп, окуучулардын практикалык машыгууларын жакшыр-тууда бир топ жылыштар болду.

Окуу китебинин мазмунуна тиешелүү өзгөртүүлөр киргизүү боюнча белгилүү окумуштуу-методистер, практик-муга-лимдер жана авторлор коллективдери тарабынан сунуштар киргизилип, эртеңки күндүн талаптарына ылайыктап түзүү үчүн анын тарыхына терең талдоо жүргүзүү менен, эски окуу китептеринин илимий - методикалык жагынан түзүлү-шүндөгү баалуу жактарын чебердик менен пайдалана билүүнүн мааниси чоң. Ушул талаптарга ылайык республикада жалпы билим берүүчү мектептерге арналган окуу китептеринин тарыхына токтолуп, анын сапатын жакшыртуу боюнча көрүлгөн чараларга, кандай жетишкендиктер болгондугуна көз жүгүртүп, жакшы жактарын, тажрый-баларын келечекте колдонуу ашыктык кылбайт.

Азыркы мезгилде өзгөчө көңүл бурулуп жаткан окуу процессин гумандаштыруу, демократиялаштыруу жана окуучулардын окурмандык ишмердүүлүгүн, чыгармачылык, өз

алдынчалуулугун калыптандыруу окуу китебинен орун алмайын мектеп практикасына анын кеңири таралышы мүмкүн эмес экендиги белгилүү.

Орус мектеби үчүн жазылган кыргыз тили окуу китебин, анын азыркы абалын канчалык туура түшүнүүгө, келечегин канчалык тагыраак божомолдоого умтулган сайын, анын басып өткөн жолун, топтогон тажрыйбасын толук жана терең окуп үйрөнүү ошончолук мааниге ээ боло берет.

Албетте «Тарыхы болбой эл болбойт» дейт элибизде. Эгер биз тарыхыбызды, басып өткөн жолубузду жакшы биле албасак кийинки келечек жөнүндө кантип сөз кылабыз? Ошондуктан бул багытта Кыргызстандагы орус мектептериндеги кыргыз тилин окутуу маселеси кандай жолду басып өткөн-дүгүн билүү - илимий-методикалык иштердин алдыга жылышына түрткү гана болмокчу.

60 жылдан ашуун өкүм сүрүп келген бир жактуулуктун чегинен чыгуу, тилибизди башка улуттун өкүлдөрүнө окутуунун алгачкы кадамдарынан тартып бүгүнкү күнгө чейинкиси тууралуу объективдүү ой жүгүртүү мезгили келип жетти.

Эми бул багыттагы окуу китепте-ринин тарыхына көз жүгүртүп караганыбызда ошол учурдун талабына жараша алардын идеялык багытына гана байланыштуу жасалып келген айрым мамиледен баш тартуу керек. Ал окуу китептеринде мазмунун, көлөмүн, полиграфиялык жагынан жасалгала-нышын жакшыртып, анын мазмунун жаңылоого көңүл бурулбай, автордун партиялык позициядагы көз карашы биринчи орунга чыгарылган. Улуттук кызыкчылык жана көрсөтмөлүүлүккө маани берилген эмес. Айрым сабактардын иштелмелерин, граммати-калык талдоонун түрлөрүн колдонуу менен окуучулардын сөзүн өстүрүү, оозеки сүйлөшүүнү, адабий тилдин нормаларын терең өздөштүрүүгө багыт берген алдыңкы тажрыйбалардан пайдаланып, өз улутун, Ата мекенин, тилин, туулган жерин урматтап сыйлаган, ардактаган улуттук патрио-тизмге тарбиялоо окуу китептеринде борбордук орунду ээлеген эмес.

Албетте, ал окуу китептери өз учурунда мезгилге кызмат кылып, ошол учурдун талабына жооп бергендигин эч ким тана албайт.

Ошондой эле кыргыз тилин башка улуттун өкүлдөрүнө окутууда окуу китебин түзүү жайдак жерден башталбагандыктан, алардын алгылык-туу жактары, ала турган тажрыйба табылгалары арбын.

Учурда окуу китептерин анализдеп көргөнүбүздө авторлор өздөрү билген-дей кылып түзүүнүн натыйжасында биринин көлөмү чоң болсо, экинчи-синики кичине болуп, окуу материал-дарынын тандалышында өксүктөр көп. Сөздүктөр, лексикалык минимумдардын берилишинде кемчиликтер бар.

Азыркы учурда орус мектептеринде кыргыз тилинин лексикалык минимумун түзүүнүн зарылдыгы эмнеде? - деген суроо туулат. Окуу орусча жүргүзүлгөн мектептерде негизги милдет кыргызча көп колдонулган сөздөргө окуучулардын тилин жатыктыруу болуп саналат. Кыргыз тилин башка улуттун өкүлдөрүнө үйрөтүүдө сабакта турмуштук болбосо да жасалма зарылдыкты түзүү, сабакта балдарды көнүгүүлөрдү иштетүүгө эмес, сүйлөтүүгө көбүрөк тартуу, сабакты эркин пикир алмашуу сабагына айлантуу, ага байланыштуу көнүгүүлөр системасын түзүү зарыл. Сабакта окуучуларды китептеги материалдарды кайталап окутуп, сөздөрдү которуп же жаттатуу менен эмес, жекече пикирин, оюн эркин айттырып, жөнөкөй негизде аңгемелешүү менен окуучуларды кыргыз тилин үйрөнүүгө көндүрө алабыз.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутууда лексикалык минимумдун негизинде иш алып баруу чоң жетишкендикке алып келет. Лексикалык минимум дегенибиз белгиленген мөөнөттө бардык мүмкүн-чүлүктөрүн, жөндөмдүүлүктөрүн толук ишке киргизүү менен окуучулар өздөштүрүп кете турган сөздөрдүн өлчөмү. Демек, кыргыз тилин жаңы

үйрөнүп жаткан окуучуларга эң жөнөкөй суроо-жооп негизинде сабак өтүү жакшы натыйжа берет.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-11-класстары үчүн кыргыз тилинин программасы иштелип чыгып, мектептерде ошонун негизинде иш жүргүзүлүүдө. Бул программа IV баскычка бөлүнүп түзүлгөн. Башталгыч класстар I баскычка кирүү менен «Баштоочу жана машыктыруучу мезгил» деп аталган. Бул баскычта баса көрсөтүлгөндөй башталгыч класстар баштоочу мезгил болгондуктан тилди жатыктыруу башкы милдет болуп саналат. Башкача айтканда, ошол учурдан баштап туура угууга, туура айтууга болгон көндүмдөрү калыптанат. Демек, ушуга байланыштуу бул учурдагы лексикалык минимум баланын жаш өзгөчөлүгүнө жараша тандалганы шарт. Биринчи кезекте речте (кепте) көп колдонула турган сөздөрдүн үйрөтүлүшү (жеңилден оорго карай) абдан маанилүү.

Орус мектептеринде кыргыз тилин үйрөтүүдөгү дагы бир көңүл бура турган нерсе - тилдин грамматикалык категорияларын жана жөн гана сүйлөөгө үйрөтпөстөн, ал аркылуу ошол тилдин ээси болгон элдин салт-санаа, тарыхы менен тааныштырып, азыноолак түшүнүк берүү ашыктык кылбайт. Кыргыз эли, жери, колдонгон салт-санаасы, улуттук кийимдери жөнүндө башталгыч класстардан тартып эле алардын аталышын туура айтууга, тилин жатыктырууга көңүл бурулуп, жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша үйрөтүлүп жүрүп олтурганы туура.

Ошондой эле окутуу орусча жүргүзүлгөн мектептерде башталгыч класстардан тартып эле «Манас» эпосу жөнүндө маалыматтарды калыптандыруу керек. «Манас» эпосу кыргыз элинин өзүнчө бир бийик маданияты экенин эске алуу менен, аны башка улуттун өкүдөрүнө тааныштыруу учур талабы. Ошондуктан, орус мектептеринде кыргыз тилин окутууда лексикалык минимумга «Манас» эпосундагы айрым сөздөрдү киргизүү жакшы натыйжа берери шексиз. «Манас» эпосунун тилинин байлыгы, сөздөрдүн уйкаштыгы жаттап алууга, эске тутууга жеңил экендиги баарыбызга маалым. Ошондуктан, кыргыз тилин жаңы үйрөнүп жаткан окуучулар эпостон үзүндүлөрдү жаттап алып айтуусу окуучунун тилинин бат жатыгуусуна алып келип, кыргыз тилин үйрөнүүгө кызыгуусун арттырат.

Өзгө тилди үйрөнүп жаткан окуучу ошол тилдин ээси болгон элдин чыгармалары, андагы образдар, сөздүн мааниси аркылуу анын маданиятына сүңгүп кирүүгө мүмкүнчүлүк алат. Окуучу ошондо гана тил бул – башка улуттун маданиятын үйрөнүүнүн эң башкы куралы, жол көрсөтүүчүсү экендигине ынанат [6, 459-б.].

Окуу китептерин түзүүдөгү дагы бир өксүк - улуттук республикалар үчүн түзүлгөн орус тили жана чет тили окуу китептеринин бизге тиешелүү жактарын жетишсиз пайдаланып жатканыбызда. Экинчиден, фонетика жана грамма-тиканы үйрөнүүнү биринчи планга койбостон, диалог, монолог түрүндөгү тексттерди көп берип, окуучулардын сөз байлыгын өстүрүүнүн натыйжасында сабакты тематикалык принципте өтүү туура болор эле.

Бул багыттагы окуу китептеринин сапатын жакшыртуунун дагы бир жолу - буга чейинки орус мектептери үчүн жарык көргөн кыргыз тили китептеринин жетишкен ийгиликтерин кеңири пайдаланып, изденүү менен түзүү үчүн ачык конкурсту уюштуруу болуп саналат. Ошондой болгондо ага кызыккан окумуштуу-методистер, практик-мугалимдер жана башка адистер тарабынан бир канча кол жазмалар түшүп, алардын ичинен тандап алууга, же бириктирип берүүгө толук мүмкүнчүлүктөр түзүлмөк. Калыстар тарабынан кабыл алынган кол жазмалар мектептерде эксперименттен өткөрүлүп, тиешелүү илимий мекемелер, мугалим-дер тарабынан жактырылгандан кийин гана басууга сунуш кылынса максатка ылайык болор эле. Үчүнчүдөн, орус мектептеринде кыргыз тилин окуткан мугалимдердин илимий-методикалык даярдыгын жакшыртуу үчүн кыргыз тилин окутуунун методикасын түзүү маселесине көңүл бурбай жаткандыгыбыз - дагы бир негизги кемчилик.

Окуу китебине тексттерди берүүдө Кыргызстандын алган орду, анын тарыхы жана

географиясы, тили, маданий-агартуу иштери, адабият жана искусствосу, элдик оозеки чыгармаларынын үлгүлөрү жана этнопедагогикасы менен тааныштыруу негизги орунду ээлеши керек.

Биринчи иретте окуучулардын сөз байлыгын көбөйтүү үчүн буга чейинки жарык көргөн окуу китептеринен, илимий-популярдык, көркөм адабияттар-дан, сөздүктөрдөн жана мезгилдүү басма сөздөрдөн пайдаланып, өз бетинче иштөөгө ылайыкталган ситуативдүү тексттер тандалып алынышы керек.

Кыргыз тилинен өтүлгөн ар бир сабак окуучулардын кызыгууларын жогорула-туу менен, аны толук өздөштүргөндө гана кийинки сабактар анын уландысы катары өтүлүүгө тийиш. Мында алды менен мурунку сабакта өтүлгөн материалдар кыскача кайталанып, анан жаңы тема жөнүндө сөз болушу керек. Ошондой болгондо гана ар бир тема боюнча өтүлгөн сабактар жыйын-тыкталып, анын материалдары окуучулар тарабынан канчалык өздөштүрүлгөнү эсепке алынып, аны окутууда келтирилген кемчиликтер кайталанбасын үчүн тиешелүү жыйын-тыктар чыгарылып, аны жеңилдетип окутуунун ар кандай методикалык ыкмаларын табуу үчүн мугалимдер чыгармачылык менен изденүүлөрү зарыл.

Окуу китебинде тилдик материалды берүү - коммуникативдик принцип менен байланышкан. Ал эми бул принцип окуу китебинде көнүгүүлөр системасы аркылуу ишке ашырылары маалым. Мына ушул көнүгүүлөрдүн классификациясына токтолуп көрөлү.

Көнүгүүлөрдү классификациялоонун ар түрдүү жолдору бар. Көнүгүүлөрдүн тилдик жана речтик, машыктыргыч жана чыгармачыл, талдоочу жана жалпы-лоочу, даярдоочу жана шарттуу-коммуникативдик ж. б. түрлөрү бар.

Проф. К.Д.Добаев азыркы көнүгүүлөрдүн даярдоочу жана речтик деген эки тобун белгилеп, булардын ар бири бир канча түргө бөлүнөрүн көрсөтөт [3, 50-б]. Ал «Тигил же бул грамматикалык форманы речте колдонуу жөндөмдөрүн калыптандыруучу жана сүйлөөнүн формасына ылайыктуу коммуникатив-дик максаты тапшырмада ачык көрсөтүлгөн көнүгүүлөр даярдоочу деп аталат. Ал эми сүйлөө ыкмаларын өркүндөтүүчү, эч нерсе менен шартталбаган, сүйлөөнүн реалдуу формаларына шайкеш коммуникативдик максатты көздөгөн көнүгүүлөрдү речтик көнүгүүлөр деп атайбыз»-деп даярдоочу көнүгүүлөрдүн төрт түрүн белгилейт: тууроо, алмаштыруу, өзгөртүү жана кайталоо. Ал эми речтик көнүгүүлөрдү кырдаал жана оюн көнүгүүлөрү деп 2 топко бөлүп берген.

Көнүгүүлөрдү классификациялоодо анын негизин лингвистикалык, психо-логиялык же методикалык жагдай түзүшү мүмкүн.

Е.А.Быстрова экинчи тилди үйрөнүүдө көнүгүүлөрдүн тилдик жана речтик эки түрү бар экендигин бөлүп көрсөтүп, аларды мындай мүнөздөйт: «Основная цель языкового материала, его формы, значения, употребления, в конечном счете формирование представления о системе языка, которое не может быть создано с помощью одних речевых упражнений. Особенность языковых упражнений - аспектная направленность (делений упражнений на фонетические, грамматические, лексические). Цель речевых упражнений - воспроизведение языкового явления в речи, понимание на слух, тренировка спонтанного употребления заученных явлений, без их осознания в момент речи» [2, 230-б].

Көнүгүүлөрдү мындай тилдик жана речтик деп бөлүү чет тилдерин окутуу методикасында жана орус тилин өзгө тил катары окутууда кеңири таралган.

Жыйынтыктап айтканда, окуу китеби бүт окуу процессин уюштуруунун сценарийи болуу менен гана чектелбестен, анын методикалык ыктарына, жалпы тоналдуулугуна да кандайдыр бир деңгээлде таасирин тийгизүүгө милдеттүү.

Адабияттар

1. Артыкбаев К. Мамлекеттик тилдин маселелери: Окуу куралы. – Бишкек: КМУУ ИИМОП, 1999. 17-б.
2. Быстрова Е. А. Теоретические основы обучения русской фразеологии в национальной школе: Дис. ...д-ра пед. наук. - М., 1981. с.230.
3. Добаев К. Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун усулу. - Каракол, 1992, 50-б.
4. Кыргыз Республикасынын мамле-кеттик тил жөнүндө мыйзамы //Эркинтоо, -2004, 6-апрель.
5. Кыргыз ССРинин мамлекеттик тили жөнүндө Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын закону. - Фрунзе, 1989.
6. Natalia Moschenskaya; Gohar Sargsyan; Jadwiga Stalmach. Los materiales de cultura en tres manuales de lengua y cultura rusas: *Ruso Basico, Ruso Avanzado y Ruso Cientifico y Comercial* //Emilio Menendez /Arturo Delgado, eds. LENGUA Y CULTURA. Enfoques didacticos. SEDDL – UNIVERSIDAD DE LAS PALMAS DE GRAN GANARIA, 2001. 459 p.
7. Саякова А. Г. О словарном составе учебников русского языка. – Уфа: Изд-во БГУ, 1979, – 87с